ئاڵای میرنشینی سۆران لە سەردەمی پاشای گەورە … یاسین برایم

لە مێژووی كوردستاندا، لە سەر خاكی كوردان، چەندین میرنشینی كوردی بەرچاو دەكەون، هەندێكیان بۆ چەندین سەدە، دەسەڵاتی ئەو میرنشینانەیان هەبووە وجێپەنجەیان دیاربووە وكورسی دەسەڵاتی خۆبەڕێوەبردنیان بەدەستەوە بووە، جاروباریش هەوڵی فراوانكردن و دەستبەسەرداگرتنی سنووری یەكتریان داوە. میرنشینەكان پەلاماری میرنشیی دراوسێی داوە و شەڕ و ماڵوێرانی زۆریان چەشتووە و خوێنی یەكتریان ڕژاندووە. ئەو ململانێیە زۆر جار بە قازانجی دوژمن و ناحەزان تەواو بووە و ئەوانیش دەستیان خستۆتە نێو كارو باری میرنشینەكانیان.

میرنشینی سۆران، یەكێك لەو میرنشینە ناسراو و گەورە و دەسەڵاتدارانە بووە، بەتایبەتی بۆ سەردەمی زێڕینی پاشای گەورە، كە تەختی ئیمپڕاتۆریەتی عوسمانیی و ئێرانی هێناوەتە لەرزین. توانی ئەو میرنشینە فراوانتر بكات وخاكێكی زۆر بخاتە ژێر دەستی خۆی. لە نێو بردنی ناحەز و دوژمنەكانی و بنیاتنان و ئاوەدانكردنەوەی قەڵا و كۆشك دروستكردنی قەڵاو قونگرە و پردی نوێ و سوپایەكی تۆكمە و شارەزا و بوێر و دامەزراندنی كارگەی چەك و تەقەمەنی و لێدانی دراو و جاڕدانی سەربەخۆیی و دروستكردنی چەندین لیژنە بۆ بەڕێوەبردنی ئیش و كاری خەڵك و بازاڕ و سوپا و كاروباری سەربازی. گرنگی دان بە زانست خوێندن و مزگەوت و زانا و ڕۆشنبیران و بەرقەراركردنی ئاسایش و ئارامی لە ژێر قەڵەمرەوی خۆی. ئەمەش ڕۆژ بەڕۆژ دەسەڵاتی فراوانتر بوو، تا توانی جاڕدانی سەربەخۆیی لێبدات…(1)

ئەم فراوانبوون و بەرەوپێشەوەچوونە، وای لە دوژمنانی كورد كرد، بەشێوەیەكی بەرنامە و پیلاندارێژراو بكەونە خۆئامادەكردن، بە كردار هەموو هەوڵی خۆیان خستە گەر بۆ لاوازكردن و لەنێو بردنی ئەم میرنشینە.

(جەمال نەبەز)، مێژوونووسی گەورەی كورد، دەربارەی پاشای گەورە و فراوانكردنی سنوور و ڕێكخستنی و پێشخستنی سوپا و دابینكردنی پێداویستییەكان و دروستكردنی چەك و تۆپ وگرنگیدان بەسەرجەم بوارەكانی تر. شارەزایی و دونیا بینی ئەو میرە، لەو سەردەمە، لە

نیمچە دەوڵەتیکی کوردی دەچوو، تا ئەو ڕۆژەی لە لایەن عوسمانییەکان لە ناو چوو.

(2) پێشکەوتنی میرنشینی سۆران، لە رووی هێز و سوپا و چەك و تەقەمەنی و ڕێکخستن و دابەشکردنی بە شێوەیەکی ڕێك و پێك ولێهاتوو، کە لە بەرامبەر دوژمن بجەنگن و بەرگری لە خاك و میرنشینەکە بکەن. ئەمە وای لە سەرکردەیەکی گەورەی وەك بەدرخان پاشا بکات، سوود لەم ئەزموونە وەربگرێت بۆ بەهێزی میرنشینەکەی خۆی. (بەدرخان بەگ چاوی لە میر محەمەد کرد و بریاڕیدا سوود لە سامانی کوردستان ببینێ و کارگەی چەك دروست کردن دامەزرێنێ. وەستا و شارەزایانی هێنایە جزیرە و بە یارمەتی ئەوان دوو کارگەی دروستکرد: کارگەیەکی باروت و کارگەیەکی چەك دروستکردن…)(3)

ئێمەش بۆ ئەم باسە، ئاوڕ لە لایەنێکی ئەو بوارە دەدەینەوە، ئەویش بوونی ئاڵای فەرمییە لەو میرنشینە. بەداخەوە زۆر لە مێژووناسان و ئەوانەی لێکۆڵینەوەیان لە سەر میرنشینی سۆران و پاشای گەورە کردووە، ئەمەیان فرامۆش کردووە، یان زانیارییان لەسەرنەبووە. لە کاتێکدا، ئاڵاش هیچی کەمتر نەبووە لە لاینەکانی تر و بۆ ئەو سەردەمەو وەك یەکەم کەسیش لە نێو میرنشینە کوردەکان، خاوەن ئاڵای خۆی بێت. ئازادانە و سەربەرزانە ، بەرزی بکاتەوە و میرنشینەکە و سوپایەکەی پێ بناسرێتەوە. بە پشت بەستن بە چەندین بەڵگە و سەرچاوە، لە بوونی ئاڵا و کاتی هەڵدان و شێواز و تا ڕەنگی ئاڵایەکە، تیشکی دەخەینە سەرو ڕووندەکەینەوە.

دەربارەی هەبوونی ئاڵای میرنشیی سۆران، (ڕێناس نەورۆزی) لە لێکۆڵینەوەیەکی وردی پڕ زانیاری لەسەر چۆنیەتی سەرهەڵدانی ئاڵای کوردی لە کۆن و تاسەردەمی ئێستا، ئاماژە بە هەبوونی ئاڵای پاشای گەورە دەکات و دەڵێت:" میرنشینی بۆتان و میرنشینی سۆران، دووان لە میرنشینە بەهێز و ناسراوەکانی مێژووی کوردستانن کە شوێنگەی دیرۆکی و جوگرافیان کەوتۆتە ناو ئینسکلۆپیدیا و ئەتلەسە کۆنەکانی جیهانەوە. میرنشینی سۆران بوو کە پایتەختەکەی ڕواندزبوو، لە سەردەمی پاشای گەورە خاوەن ئاڵایەکی تایبەت بە خۆی بوو، کە لە دوو رەنگی ڕەش و سپی پێکهاتووە، ڕەنگی ڕەش لە بەشی سەرەوەی و ڕەنگی سپی لە خوارەوەی ئاڵاکەی هەڵکەوتبوو…." (4)

ئەم ئاڵا هەڵکردنە، بۆ سەردەمی پاشای گەورە دەگەڕێتەوە، پێشتر دیار نەبووە یان ئێمە زانیاریمان لە بەردەست دا نییە. واتە هەڵکردن و پەیداکردنەکە بۆ سەردەمی زێڕینی ئەو میرە دەگەڕێتەوە. لە سەرچاوەیەکی عەرەبی کە زیاتر گرنگی بە (ئاڵا و مێژوو)ی کۆن و بەتایبەتی هێز و نەتەوە و وڵاتە عەرەبییەکان دەدات، تیشك دەخاتە

سەر ئاڵای پاشای گەورە. بەم شێوەیە لە ژێر ئاڵاکەی نووسیووە (ئەو کاتەی کە هێزی سۆران کە هێزێکی کوردییە و گەشەی کرد لە سەدەی شازدەهەم لە باشوور، کە ڕواندز پایتەختەکەی بووە لە هەرێمی کوردستان بە بەردەوامی تا ساڵی (1838) کە شکستی هێنا لە سەر دەستی عوسمانییەکان. یەکەم ئاڵای کوردی بە شێوەیەکی فەرمی بەرزکرایەوە لە نێوان ساڵانی (1816_1835) رەش و سپی بووە، ڕەنگی ڕەش نیشانەی دەسەڵاتییە واتە دەستهەڵاتداری و ڕەنگی سپیش نیشانەی (پاکی و ئاشتییە)). (5)

ئەگەر پەنجە بخەینە سەر ئەم دوو ڕەنگە، ئاڵای ڕەش: (پرسە و خەمباری و مەرگ و نەمریی) و ڕەنگی سپیش: (ئاشتی و ئارامی و خۆشگوزەرانی و ئاگربەست). ڕەنگە ڕەنگەکان لە نێو هێز و گەل و نەتەوەکان مانا و شێوازی تر گوزارشتی لێ بکرێت. دەربارەی هەبونی ئاڵا و ڕەنگی ئەم ئاڵایە، (زرار محەمەد)، هونەرمەندێکی بە ئەزموون و شارەزایەکی مێژووی هونەرە لە ڕواندز و مێژووی پاشای گەورە و شاری ڕواندز، بەم شێوەیە ئەم زانیارییەی پشت ڕاستکردەوە."منیش ئەوەی بیستوومەو ئەوەی خوێندومەتەوە لە سەر مێژووی میرنشینی سۆران، ئاڵای هەبووە، (ڕەش و سپی*). بەڵام نازانم بۆچی ئەو ڕەنگەی بەکارهێناوە! پاشای گەورە بە بیروباوەڕی ئیسلام و شەریعەت و خۆی زۆر شارەزای ئەو بوارە بووە، هیچ گومانیش تێدا نییە، ئەگەر ئاڵایەکە هەبوو بێت، ئەوا لە کاتی شەڕ و کاروباری سەربازی و کۆشك و قەڵاتی خۆی هەڵکردووە. عەباسییەکانیش ئاڵای ڕەشیان هەبوو. دەکرێت لە سەر هۆکاری ڕەنگەکان، لێکۆڵینەوەی وردی بۆ بکرێت. زۆر زانیاریی شاراوەش لە سەر ئەو میرنشینە هەیە، بۆ مێژوو بخرێنە ڕوو"(6)

هەبوونی ئاڵا و بەم جووتە ڕەنگە، پرسیاری زۆر لە خۆ هەڵدەگرێت. (یوسف نێرەویی) لە لێکۆڵینەوێکی زانستیانە لەسەر مێژووی ئاڵا لە کۆن و ئەوجا کوردستان، تێبینیێکی جوان و سەرنجڕاکێشی خستۆتە بەرچاو. کە بۆچی پاشای گەورە پەنای بۆ ئەم دوو ڕەنگە بردووە ؟! کە سروشتی دەڤەرەکە و ئاڵای کوردی و بگرە حیزبەکانیش، ئەم ڕەنگانەی بەخۆیەوە نەبینیوە. (ئاڵای میرمحەمەدی مەزن بە ڕەنگی ڕەش و سپی بوو. ڕەنگی ئاڵای میرنشینی سۆران بەدەربوو لە ڕەنگی سروشت. لە سەر ئاڵای کوردی کە بەردەوام ڕەنگەکانی (سوور، کەسك ، زەرد) دەبیندرێت. دەتوانیین بڵێین تاکە ئاڵای کوردانە کە یەك لە رەنگی کوردانی لە ناو دا نییە، ئەمەش پێویستی بە لێکۆڵینەوەی زیاتر هەیە…)(7)

هەبوونی ئەم دوو ڕەنگە، باگراوەندێکی ئایینی وەرگرتووە، وەك لە زۆر کار و کردەوەکانی میر، ڕەنگدانەوەی ئایینی ئیسلامی پێوە دیارە

و مێژوونووسانیش پەنجەیان بۆ ئەمە درێژ کردووە. بەتایبەتی لە بواری دزی و خراپە و خیانەتکردن و گرنگیدان بە زانا و پیاوانی ئایینی و ڕاوێژپێکردنیان و چەسپاندنی دادی کۆمەڵایەتی وجێبەجێکردنی یاسا … هتد. هەر لەژێر فەرمانی (امر بالمعروف و النهی عن المنکر) فەرمانکردن بەچاکەو نەهی کردن لە خراپە، جولایەتەوە و کاری پێکردووە. ئەم ئاڵایەش، کە لە شێوەی لاکێشەیی بووە، ڕەنگی ڕەش لەسەرەوەو ڕەنگی سپیش لە خوارەوە، واتە هەردوو ڕەنگ بە یەکسانی. بەو مانایەی شەڕکردن لە پێناو هێنانەدێی ئاشتی و ئارامی و خۆشگوزەرانی. یاخود بوونی ڕەش و سپی وەك: (چاکە و خراپە) و (تاریکی و ڕووناکی) لەوانەیە بۆ گەیشتن بەڕاستیێکی دروست وباوەڕێکی تەواو، ڕاو بۆچوونی تری لە خۆ بگرێت.

لە سەردەمی پێغەمبەیش، سوود لەم دوو ڕەنگە بینراوە، ئەو ئاڵایەی ئیمامی عەلی هەڵیگرتووە بە زۆری ڕەش بووە. بە گەڕانەوە بۆ مێژووی ئاڵا بۆ سەردەمی پێغەمبەر، وەك پیرۆز و ڕێزگرتن و شانازیکردن پێی، ئەم دوو ڕەنگەی بۆ ئاڵای خۆی بەکار هێنا بێت.
“لە سەردەمی پێغەمبەر، هەردوو ئاڵای ڕەش و سپی بەکار هاتوون، کاتێك لە مەکە بووە ئاڵایەك و لە مەدینەش ئاڵایەکی تر بووە. وا پێدەچێت سوودی لەم دوو ڕەنگە وەرگرتبێت بۆ ئاڵاکەی. شەرکردن لە پێناو ئاشتیی و ئارامیدا. میرمحەمەد، شارەزایەکی باشی ئایین بووە، ڕەنگدانەوەی ئایینی بە سەر کار و کردەوەکانی دیارە؛ رەنگە تۆپەکەی وەستا ڕەجەب ، بەڵگەیەکی زیندوو بێت، ئایەتی (نصر من الله فتح من القریب) لە سەرلولە تۆپەکە هەڵکەندراوە. بێجگە لەوەی لە کاتی شەڕو هێرشکردندا، ئاڵایان هەڵداوە. ڕۆژانە پاسەوانەکانی ناو بازاڕ و ئەوانەی باج و سەرانەیان دەستاند، ئەم ئاڵایەیان لە باسکی ڕاستیان دەبەست بۆ ناسینەوەیان.”(8)

هەبوونی ئاڵا، بە فەرمی لەم میرنشینە، ئەو ڕاستییەمان بۆ دەردەخات، کە ئەو میرنشینە هەموو ئامادەکاری ئەوەی کردووە، بەتەواوەتی بۆ دەوڵەتێکی نەتەوەیی هەنگاوی گەورە بهاوێژێت، بۆیە گرنگی بەسەرجەم بوارەکانی داوەو ئەسپی خۆی تاوداوە. لەوانەیە لە شێوازی حوکمڕانی و فراوانکردنی دەسەڵات وپەلاماردانی میرنشینەکانی تر، جێگای ڕەخنە بێت. وەك سەرجەم دەسەڵاتدارانی تر خاڵی لاواز و بەهێزی هەبووبێت، بۆ گرتنە دەستی دەسەڵات و پارێزگاری کردن لە مانەوە و دەسەڵاتی خۆیان، پەنایان بۆ کاری خراپ و توندو تیژی برد بێت. ئەمەش مێژووە بە هەردوو دیوەوە دەکرێت هەڵسەنگاندن بۆ سەرجەم کارەکان بکرێت و بخرێنە ڕوو. کەچی ئەو میرە، هەر زوو خۆی

سەلماندووە، کە ماف دەسەندرێ و ئازادی و سەربەخۆییش ، قوربانی دەوڵەت، لەم پێناوەش سەربەرزانە ژیاوە و ئاڵایەکەی لەبەرامبەر ناحەزانی کورد شەکاوەتەوە.

(هەبوونی هێمایەك بۆ بوونی ئاڵای فەرمی تایبەت بە میرنشینەکەی سۆران، ئەویش بە بەڵگەی ئەوەی کە جەنگاوەرەکانی سوپای میری گەورە، جۆرێك لە کڵاو و مێزەریان هەبووە، چمکێکی بەڵای ڕاستی جەنگاوەرەکەدا شۆردەبۆوە، نیوەی سەرەوەی کڵاوەکە ڕەنگی ڕەش و نیوەی خوارەوەشی سپی بوو. دیارە ئەمەش ئاماژەیە : کە میرنشینی سۆران لە سەردەستی میر محەمەد دا ئاڵای تایبەت بە خۆی هەبووە، ئەویش بە ڕەنگی ڕەش بۆ نیوەی بەشی سەرەوە و ڕەنگی سپیش بۆ نیوەی بەشی خوارەوەی ئاڵاکە و ئەم ئاڵایەش لە ڕۆژی جاڕدانی سەربەخۆیی، واتە ساڵی (1830ز) بەرزکراوەتەوە). (9)

لە ئەنجامی ئەم لێکۆڵینەوەیە، ئەوەمان بۆ روون بۆیەوە، کە میرنشینی سۆران خاوەن ئاڵای خۆی بووە، بۆ یەکەم جاریش لە سەردەمی حوکمڕانی پاشای گەورە و لە جاڕدانی سەربەخۆیی بەرزکردۆتەوە، ڕەنگی ڕەش و سپی بووە. لە سەر باڵەخانە و قەڵات و جل وبەرگ و لەکاتی ستاندنی باج و سەرانە لە لایەن کاربەدەستانی میری بەکارهاتووە. ئەمەش نیشانەی دونیابینی و ئاگایی و زیرەکی وشارەزایی پاشای گەورەمان بۆ دەردەکەوێت لە بەڕێوەبردنی دەسەڵات. بوونی ئاڵاش وەك ناسنامەی نەتەوەیی وبوونی دەوڵەتی نیشان داوە و بە پیرۆز و گەورەی سەیرکردووە.

سەرچاوەکان:

1. حوسێن حوزنی موکریانی، (مێژووی میرانی سۆران)، چاپخانەی کوردستان، چاپی دووەم ، 1962.
2. د. جەمال نەبەز، (الامیر الکردی _ میر محمد الرواندوزی)، وەرگێڕانی لە ئەڵمانیەوە: فەخری سیلاحشور.
3. د. جەلیلی جەلیل، (کوردەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی)، وەرگێڕانی لە رووسیەوە ، د. کاوس قەفتان، بەغداد، 1987، ل215.
4. ڕێناس نەورۆزی، ئاڵای کوردستان چۆن دروستبوو؟ ، کورد پیدیا، 2/2/ 2012.
5. علم امارە سوران، اعلام و تاریخ ،، flags and history، 8/11/2018

▪ وڵاتانی عەرەبی وەکو (ئوردەن، سوریا، عێراق، ئیمارات، کوێت، فەلەستین، یەمەن، میسر، سودان… هتد.) هەردوو ڕەنگی (سپی و ڕەش) لە نێو ئاڵاکەیان ڕەنگیان داوەتەوە.

1. زرار محەمەد مستەفا، مامۆستا و هونەرمەند، 1937 ، ڕواندز ، 2/2/2012 ڕواندز.
2. یوسف سەبری نێروەیی، (ئاڵایێ کوردستانێ _ ڤەکولینەکا دیرۆکی لسەر ئالا د مێژوویا کوردستانێ دا)، چاپخانا ڕەوشەنبیری، هەڤلێر،2012، ل58.
3. جەواد ساڵح نەورۆز، 1957، ڕواندز ، 6/4/ 2018 ڕانیە.
4. جەواد ساڵح نەورۆز، (وەستا ڕەجەب… چەکسازی بلیمەت)، چاپخانەی هیڤی، چاپی یەکەم، 2018، ل246_247.

تێبینی: لە هەفتەنامەی(زاری کرمانجی) ، ژمارە(621) لە ڕۆژی 16/12/2019 بڵاوکراوەتەوە.